

Příroda v monoteistických systémech

JUDAISMUS

ZOROASTRISMUS

KŘESŤANSTVÍ

MANICHEISMUS

ISLÁM

Charakteristika monoteismu

- Distinkce:
 - **Monoteismus:**
 - (z řec. *μονος* - jeden, *θεος* - bůh)
 - „*Vyznávání a uctívání jediného Boha a současné popírání existence jiných bohů.*“
 - **Monolatrie:** uctívání jednoho boha, nepopírá existenci jiných bohů
 - **Henoteismus:** věřící se aktem úcty obrací na jednoho boha, takže ten získává postavení nejvyššího, osobně nejdůležitějšího boha

Charakteristika monoteismu

- Bilaterální vztah: jeden Bůh – jeden vyvolený lid => identita etnika a jeho příslušníků
- Bilaterální vázanost Smlouvou – etizace (kolektivní a individuální odpovědnost)
- Historické vědomí – promítnutí do dějin spásy
- Mesianistické tendence (osoba – lid, který přišel, aby přinesl záchranu)
- Napětí mezi partikularismem a univerzalismem
- Nárok exkluzivity

Zrod a vývoj monoteismu

- Původ
 - Odhlížíme od depravačních teorií
 - F. Voltaire, A. Lang, W. Schmidt
 - Odhlížíme od evolučních teorií
 - D. Hume, Ch. de Brosses, J. J. Rousseau, A. Comte, E. B. Taylor
 - Asi nikdy nerozhodneme
 - Pravděpodobnost:
 - 1° polyteismus etnik
 - => 2° henoteismus pastevců
 - => 3° monoteismus Izraele

Zrod a vývoj monoteismu

- Teorie o původu monoteismu v Izraeli:

AMARNSKÁ REVOLUCE 1375 – 1350 př. K., vláda faraona AMENHOTEPA IV. (snaha osvobodit se od nadvlády velekněží jednotlivých božstev – přední úředníci říše).

Prohlášení slunečního kotouče (hierofanie – manifestace božstva) boha ATONA za jediné nejvyšší božstvo (univerzální zdroj života).

=> Změna jména na ACHNATON (ten, jež slouží Atonovi)

=> Stavba nového sídelního města ACHETATON

V Egyptě v této době přítomna etnika (snad habiru), která později vytvoří izraelský kmenový svaz

ACHNATONOVY CHVALOZPĚVY

▪ Velký hymnus

▪ Ž 104

*Když zapadáš na západním
obzoru,
je země v temnotě
jako ve stavu smrti. ...
Všechny šelmy vycházejí ze
svých doupat,
všichni červi hryžou.*

...

*Když vycházíš, žijí,
když zapadáš, umírají.*

*Přivádíš tmu, noc se nese,
celý les se hemží zvěří.
Lvíčata řvou po kořisti,
na bohu se dožadují stravy.
Slunce vychází a stahují se,
v doupatech se ukládají
k odpočinku.*

...

*Skryješ tvář a propadají děsu,
odejmeš jim svůj dech,
a hynou, v prach se navracejí.
Sesíláš svůj dech, a jsou
stvoření znovu,
a tak obnovuješ tvář země.*

ACHNATONŮV VELKÝ HYMNUS

... Když se rozednívá, vycházíš na horizontu; záříš, jsi Slunce, ve dne a temnota utíká. Rozdáváš své paprsky a obě země jsou ve slavnostním lesku. Lidé procitají a staví se na nohy; ty jsi je zdvihlo. Myjí se, chápou se svých šatů a jejich ruce vzdávají chválu tvému zjevení. Celý svět vykonává svoji práci. Dobytek těší se ze své píce, stromy a traviny se zelenají, ptáci vylétají ze svých hnízd a křídla jejich vzdávají chválu tvému duchu. Skot poskakuje po svých nohách. Všecko, co létá i co poletuje, žije, když ty jim vyjdeš. Lodi plují po proudu i proti proudu a všechny cesty se otvírají, protože jsi vyšlo. I ryby v řece vyskakují blíže k tobě, neboť tvé paprsky pronikají i do hlubin oceánu.

ACHNATONŮV VELKÝ HYMNUS

Ty spojuješ muže se ženami. Vytváříš símě v lidech, dáváš synu život v lůně jeho matky a konejšíš ho, aby neplakal. Ty jsi kojná dítěte v lůně jeho matky, dáváš dech, aby naživu bylo udrženo každé dítě, které jsi stvořil. A když vyjde z lůna v den svého zrození, otvíráš jeho ústa, aby mluvil, a staráš se o jeho každodenní pokrm. Ptáčátko ve vejci ozývá se ze skořápky a ty dáváš mu vzduch uvnitř, aby bylo udrženo na živu. Když učinilo jsi je dokonalým, proklobává se z vejce, aby křičelo podle své schopnosti, a běhá po svých nohách, když z něho vyjde.

ACHNATONŮV VELKÝ HYMNUS

Jak mnoho jest toho, co jsi stvořilo! Není tajnosti před jediným bohem, jemuž není rovného. Ty jsi stvořilo svět podle své vůle, jsouc samojediné, s lidmi, dobyt看kem, skotem i se vším, co jest na zemi a chodí po svých nohách, i se vším, co létá, mávajíc svými křídly. ...

Ty jsi stvořilo roční počasí, abys životem obdařovalo všecko, co jsi stvořilo: zimu, aby ochlazovala je; ...

Ty jsi jediné, jež vycházíš ve své podobě živého Slunce. Vycházíš a svítíš, odcházíš a vracíš se. Ty vytvořilo jsi, jsouc samojediné, ze sebe sama miliony bytostí, osady, města i vesnice, cesty i řeky. Oči všech vzhlížejí k tobě, když jsi nad zemí, denní Slunce.

✧ **Monoteismus Izraele**

- Nejstarší tradice abrahámovských ság – vyprávění o rodinných příbězích spojené v jeden celek (Abrahám, Izák, Jákob – Izrael, Josef a jeho bratři)
- Tradice vyprávění o Mojžíši a Jozuovi (JHVH – ADONAJ)
- Tradice druhého vyprávění o stvoření světa – 10. stol. př. K. a knih Soudců a Královských (JHVH – ADONAJ)
- Tradice předexilní, exilní a poexilní – 7. – 4. stol. př. K.; proroci a kněží, mudrosloví; první vyprávění o stvoření světa (ELOHIM)

Druhé vyprávění o stvoření světa a pradějiny

- Gn 2,4b – 11,9; jahvistický pramen – 10. stol. př.; zájem o původ hříchu na davidovském dvoře
- Zúrodnění země – pouště
- Bůh – hrnčíř, modeluje (plurál)
- Stvoření z hlíny; obrácený postup stvoření (člověk => zahrada => zvíř a ptáci => žena)
- „*Tu se jim oběma otevřeli oči a oni poznali, že jsou nazí ...*“ – projev žádostivosti, která zavádí nepořádek do stvoření
- Člověk je z hlíny a do hlíny se vrátí

Pradějiny – Kain a Ábel

- **RÁJ – EDEN – PARADISUS**
- **Strom života a strom poznání dobra a zla**
„Existenciální hodnota poznání – Věda může radikálně změnit strukturu lidské existence.“
- **Práce jako trest, porodní bolesti jako trest**
- **KAIN – zemědělec, kovář, architekt**
(civilizace, magie => věda)
- **ÁBEL – pastýř (původnost, čistota, nevinnost)**
- *„Hřích se uvelebí v tvém srdci a bude po tobě dychtit.“*

Pradějiny – potopa

- Gn 6,1-4 GIGANTI – synové božští a dcery lidské (nefilim – epocha hérůů, titáni) => omezení věku na 120 let; člověk karmelský
- Rozmnožení zlovůle člověka „*Každý výtvor lidské mysli i srdce je v každé chvíli jen zlý.*“
- EPOS O GILGAMEŠOVI – popis podobný, aitiologie odlišná
- Dva prameny, které se vzájemně prolínají – jahvistické (barvitě a životné) a kněžské (promyšlené a suché)
- KOL BÁSAR – veškeré tělo (až do středověku – Švábské zrcadlo), které ponese úděl člověka; nerozumné bytosti (zvířata) jsou v trestu, ale i záchraně přidruženy k osudu člověka; je to on, kdo porušil celé stvoření a s nímž bude celé stvoření sdílet jeho osud
- BÁSAR – tělo: 1° maso a svaly; 2° rodinné pouto; 3° lidstvo; 4° soubor všech živých bytostí
- „*A vy buďte plodní, rozmnožujte se, rozmáhejte se na zemi a ovládněte ji.*“ (Gn 9,7 // Gn 1,28)
- „*Sjednávám s vámi novou smlouvu: žádné tělo nebude napříště zničeno vodami potopy, ...*“

Pradějiny – babylonská věž

- Symbol MEGALOMANIE (z řec. μεγαλη - velikost, ohromnost, μανια - posedlost) => zikkurat (schody do nebe => být jako Bůh) – podnik nesmyslné pýchy a odsouzení městské civilizace
- Zmatení jazyků – ztráta nejen jazykové ale především myšlenkové jednoty (bll – mást, záměna bbl – brána boží)
- Vysvětluje původ etnik (vedle Kainovy genealogie) – specifika na základě geografie
- Příběhy objasňují původ lidstva a jeho skutečný úděl; není to lidstvo, jež vystupuje do nebe, ale Bůh, který je nucen sestoupit na zemi, aby vůbec viděl

První vyprávění o stvoření světa

- **Gn 1,1 – 2,4a; Elohim, abstrakce, čerpá z babylónské kosmogonie – hymnus recitovaný při slavnosti Nového roku; kněžská redakce (6. stol. př. K.)**

- **Struktura:**

Střídání slok a refrénu (byl večer a bylo jitro ..., a viděl, že je to dobré)

- 1. Stvoření slovem (// Egypt, Polynésie)**
- 2. Stvoření kosmu**
- 3. Stvoření života (rostlinného a živočišného)**
- 4. Stvoření člověka**
- 5. Ukončení a odpočínutí – Šabbat**

První vyprávění o stvoření světa

- Na počátku – *berešit*
- Chaos má přírodní obrazy – poušť a prázdnota (*tóhú va bóhú*); tma a propast
- Tma a světlo – chaos a řád (den první)
- Vody nad oblohou a pod oblohou (den druhý)
- Souš – země a moře; zeleň (den třetí)
- Dvě svítilny jedna pro den a druhá menší pro noc (vynechání názvů) (čtvrtý den)
- Ryby, ptáci (den pátý)
- Zvířata, plazy, člověk (den šestý)
- Šabbat – odpočínutí (důležitost pro kněžský kodex – sabatický rok, milostivé léto)

Příroda

v náboženství Izraele

- **Proměňuje se dle etapy, v níž se vývoj náboženství nachází**
 - **Náboženství nomádů**
 - **Zvíře a člověk záměnné oběti (Abrahám a Izák, Jiftách a jeho dcera – infanticida // předislámská Arábie)**
 - **Řízeno vegetačními cykly – jarní a podzimní pastviny; lunární kalendář; přechodové rituály**
 - **Příroda – prostor teofanie (kameny, háje, stromy, studny)**
 - **Náboženství kmenového společenství**
 - **Odolávání přírodním kanaanským božstvům (slunce a měsíc, hvězdy) = odolávání lidským obětem**
 - **Henoteistické tendence – Bůh mezi mnoha bohy, který vede a chrání své chráněnce**
 - **Existence penátů – poklepávání**

Příroda

v náboženství Izraele

- **Náboženství soudců a králů**
 - Odmítnutí orgiastických praktik – vegetačních kultů (Baal)
 - Odmítnutí kultu zvířat (zoomorfie, theriomorfie) – zákaz ikonografie
 - Význam hor – epifanie, communio, Dekalog
 - Zákaz magie a věštby
 - Jahve krik – šoa, holokaust, 'ola
 - Historizace událostí
 - Amfiktominie – slučování svatyň (Jeruzalém, Gerazim)

Příroda

v náboženství Izraele

- **Náboženství proroků**
 - Zhodnocení významu pouště – askeze = katarze
 - Obrazy mesiánské říše – Iz 11,6-11 // paralelní s obrazy ráje z Předního východu
 - Důraz na sociální rozměr – solidaritu, hřích člověka ničí svět
 - Naděje: „*Co člověk zničí, Hospodin znovu vybuduje.*“
- **Náboženství kněžské třídy**
 - Systém Zákona – příkazy a zákazy
 - Formalismus
 - Důraz na šabbat

Příroda v náboženství Izraele

- **Náboženství mudroslovné literatury**
 - **Zvýraznění ženského prvku – Moudrost byla při stvoření**
 - **Paralely moudrosti v přírodě – Moudrost při stvoření = dokonalost stvoření**
 - **Uznání postmortalitní individuální existence**

ZOROASTRISMUS

– Staroiránská společnost

- **Východní Irán – Baktrie, Chórézm**
- **Obyvatelstvo – stejného etnického původu jako v Indii (ÁRJÁNAM => Irán)**
- **Společenské stavy:**
 - **ÁTHRAVAN – kněží, obětníci**
 - **RATHAÉŠTAR – válečníci**
 - **VÁSTRJÓ.FŠUJANT – pastevci nomádského ražení (proces usazování)**
 - **BÚITI – řemeslníci (na scéně později)**
- **Mezi stavy je možný přechod**
- **Kritika společnosti, panteonu a rituálů**
 - **Původní polyteismus téměř totožný s indickým**
 - **Absence kontaktů mezi Iránem a Indií => pozvolné odlišení**
 - **Kontakty mezi Iránem a Indií => nutnost odlišení**

ZOROASTRISMUS

- Též MAZDAISMUS, později ZURVANISMUS
- Přechází do MANICHEISMU
- ZARATHUŠTRA = „Chovatel starých velbloudů“
 - Pochybnosti o historické existenci, dnes doložen
 - Opakuje životy THEOI ANDROI – blízký zejména Ježíšovi, ale i Buddhovi
 - Žil snad mezi lety 628 – 551 př. K. na východě Iránu
 - Z rodu SPITAMOVců = „znamenitých v útoku“
 - Otec POURUŠASPA = „s grošákem“

ZOROASTRISMUS

- Matka DUNGHDHOVA = „kráva“; neposkvrněné početí – déšť => tráva => kráva => mléko => matka => těhotenství (sama V první soulož)
- Zrození – světlo; rozesmáté dítě; zapuzuje daévy; ob stojí ve zkouškách (mág, oheň, býk, koně, vlčí doupě, ...); příroda vítá jeho narození – tráva povyrostla, stromy vykvetly, plody dozrály
- Ženatý (3 manželky – Patachšája, Chakar, Hvóvi), šest dětí = 3 + 3
- Funkce: ZAOTARA – kněze obětníka (odmítá a staví se proti své sociální třídě)
- Reformátor – staví se proti tradičnímu árijskému náboženství; sdružuje společenství

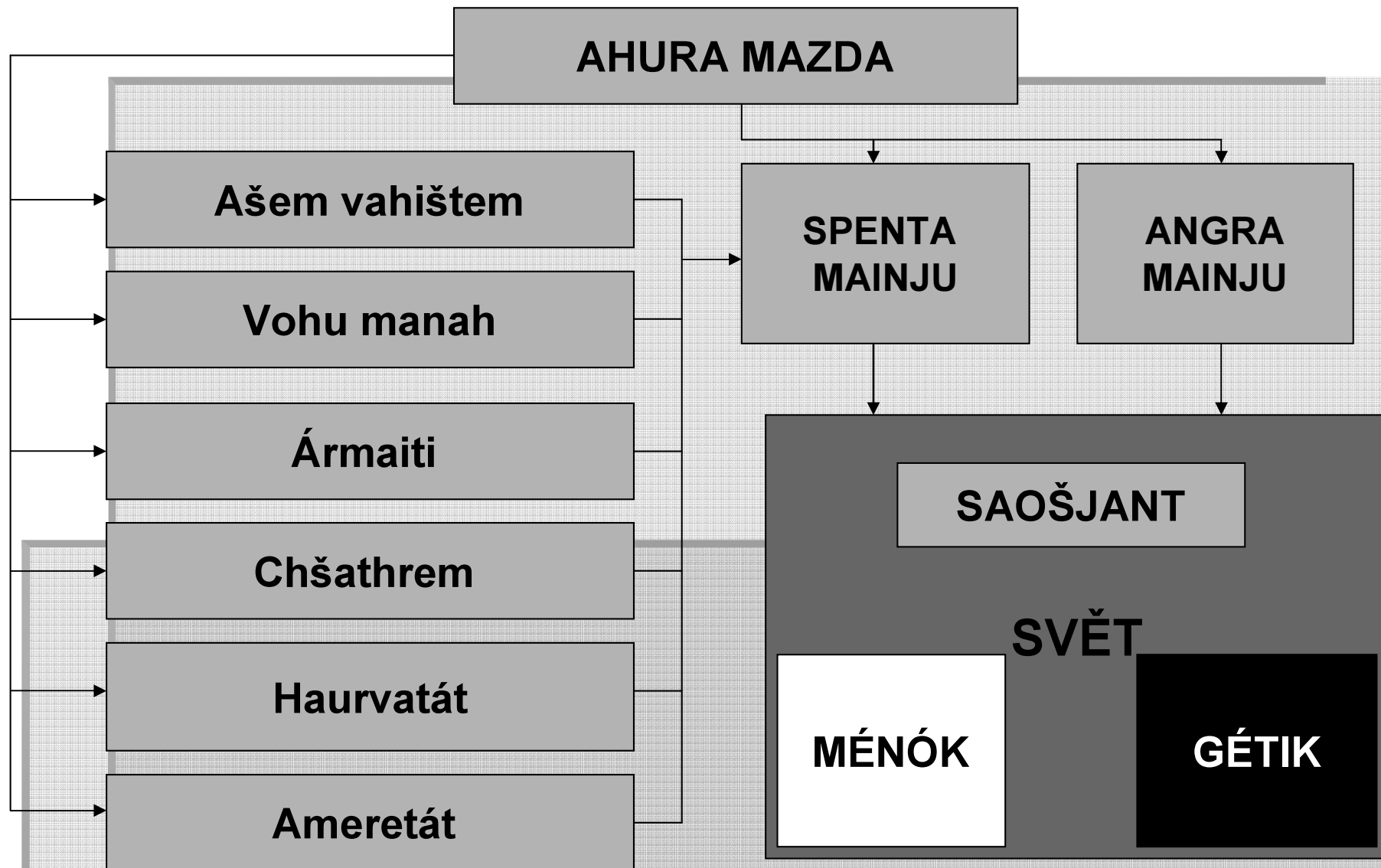

ZOROASTRISMUS

- **AVESTA** – dochována z 1/4; **GÁTHY** (vášnivost), dochovává přímé Zaratruštrovy výroky; skládá se z:
 - **JASNA** – obětování, liturgie
 - **JAŠT** – vyznání určená duchům
 - **VIDÉVDÁT** – ustanovení proti démonům
- **BUNDAHIŠE** – proces legendizace, pozdějšího data; kosmogonie a eschatologie
- **DÉNKART** – dílo o pravém náboženství
- **Vidění** – navozena **HAOMOU** – (? směs mléka a rostlin s psychotropními látkami => extatická zkušenost)
- **Dualistická koncepce** – kosmologická, etická, náboženská

ZOROASTRISMUS

ZOROASTRISMUS

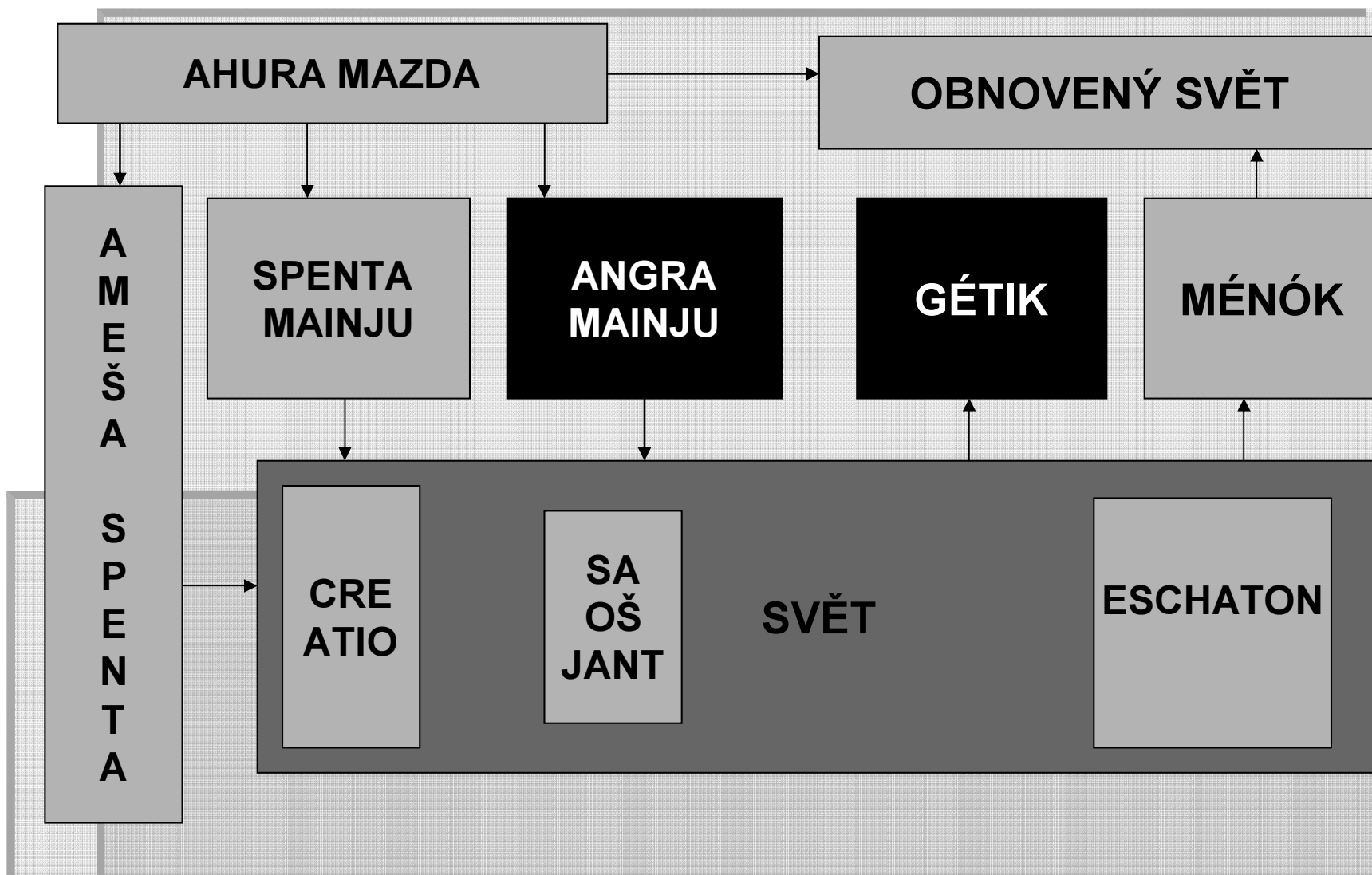
– angelologie a démonologie

Archanděl	Patronát	Abstrakce	Vědy
Vohu Manah	dobytek	Dobré smýšlení	Sumatih - laskavost
Aša Vasišta	ohně	Nejlepší pravdivost	Rta – Vašišta
Chšathra Vairja	kov	Žádoucí moc	Kšatram varjam
Ármaiti	země	Správné myšlení	Aramati – gná déví
Haurvatát	voda	Celistvost zdraví	Sarvatát
Ameretát	rostliny	Dlouhý život	Amrtatva

ZOROASTRISMUS

– dějiny světa

ZOROASTRISMUS

- totální eschatologie

- Ráj – GARÓ DEMÁNÁ (Dům /chvalo/zpěvu)
- MÉNÓK – duchovní podstata: světlo, dobro, pravda
- GÉTIK – tělesná podstata: tma, zlo, lež
- GUMÉČIŠN – smíšení duchovního a tělesného
 - Devět otvorů – tři pečeti
- Tři pohrobci – tři saošjanti (tři semenné klíčky v jezeře KASAOJA – tři panny v 10, 11 a 50 miléniu)
- ČINVAT – rozhodčí most
- VISÁRIŠN – oddělení duchů
- Očistec – HAMMISTAKÁN
- Nebe – ANAGRA RAOŠA (Království nekonečných světél)
- Peklo – DRUGRA DEMÁNÁ (Příbytek lži)
- FRAŠÓ.KERETI – proměnění světa
- AMEŠA SPENTA – nesmrtelní svatí

ZOROASTRISMUS

– totální eschatologie

- **Velká válka – poslední boj**
 - Ahurové se vypořádávají s daévy
 - Óhrmazd v boji zničí Ahrimana
- **Následuje oživení – FRAŠA nebo ÁKRTI (oživení, dokonalost, proměna)**
 - Saošjantové uskutečňují oživení lidí – tělesné vzkříšení – určených jak k blaženému životu, tak zavržení
 - **Ordálie konaná prostřednictvím roztaveného kovu**
 - **Zatracení – nevýslovná muka**
 - **Spravedlivý – koupel v teplém a omlazujícím mléce**
– jejich spása je zpečetěna požítím haomy
- **Je stvořen „báječný“ svět – FRAŠÓKRTI nebo FRAŠKART**

ZOROASTRISMUS

– individuální eschatologie

- Člověk má tělo a duši – URVAN
- Každá duše má svého ochranného ducha – FRAVAŠI
 - Vyšší nebeská kopie každé bytosti
- DAÉNA – kojící samice (kráva nebo žena)
 - Druhá nebeská dvojnice lidské duše
 - Podle skutků člověka se stává:
 - Krásnou pannou – člověk koná dobro
 - Ošklivou stařenou – člověk koná špatnost
 - => Takto se zjevuje u posledního soudu
- U mostu rozlišovatele – ČINVATÓ-PERETU stojí soudci MITHRA, SRAOŠA a RAŠNU, kteří duši váží
 - Pokud duše zkouškou projde, objeví se u ní její Daéna jako krásná patnáctiletá dívka a odvede ji do ráje

ZOROASTRISMUS

- příroda

- Určována dualitou – MÉNÓK a GÉTIK
- Všechno je smíšeno z těchto dvou prvků
- Absolutní svoboda vůle – dobrovolná volba dobra nebo zla
 - Příroda nemá možnost volby – je jevištěm boje sil dobra a zla
 - Přebývají v ní AHUROVÉ (duchové) a DAÉVOVÉ (démoni) – původně oba typy pozitivní
 - Podílí se na údělu člověka
 - Bude proměněna – ohnivá eschatologie (roztavení hor, zahlazení údolí) – nový zduchovnělý svět (tvar koule s naprosto rovným povrchem)
- Osobní dějiny určují budoucnost

ZOROASTRISMUS

- příroda

- Bůh Ahura Mazda – stvořitel přírody
 - Určuje řád – AŠEM:
 - Pohybu nebeských těles
 - Nebe a země
 - Zvěře
 - Rostlinstva
 - Tvoří březí krávu – požehnání pro lid, přinášející štěstí (zemědělci x válečníci), má svatou duši
 - Jednotlivé přírodní prvky: voda, země, oheň a kov jsou proniknuty svatými, stejně jako nad zvířaty, rostlinami a útvary bdí patroni – FRAVAŠE
- => Nesmí být znečišťovány mrtvými těly (věže ticha)

ZOROASTRISMUS

- příroda

- **Posvátná zvířata:**
 - Kohout – kněz anděla Sraoše (bdí nad spícím světem)
 - Pes – plaší smrt (sagdíd – pohled psa odháněl Nasu)
 - Ježek, vydra, hranostaj, ...
 - Vysoké tresty za jejich týrání a zneužívání
 - Každý z posvátných druhů má svou ochranou bytost
 - Každý má svůj posvátný úkol
- **Zvěř nečistá – vybíjena (škodí – člověku, domácímu zvířectvu nebo obděláným polím)**
- **Obětováno – haoma, máslo, chleby**

ZOROASTRISMUS

- příroda a kultura

- Kalendář:

- Zemědělský rok – solární rytmus

- *V den Spandarmatin obdělávej půdu*

- *V den Churdátův zasívej obilí*

- *V den Amurdátův sázej dřeviny a stromy*

- *V den Ápán se zdržuj vody a vodě neškod'*

- *V den Góšův pečuj o duši skotu a uč dobytek prací*

- *V den Dadva ... sklízej fíky ze zahrad a házej je do lisu*

- *V den Dénin zabíjej škodlivá zvířata*

- *V den Aštátin připouštěj kobyly, krávy a samičky drobného domácího zvířectva k samcům*

ZOROASTRISMUS

- příroda a kultura

Tvůrce, ctihodný pro svou spravedlnost! Kdo uspokojuje tuto zemi nejvyšším uspokojením?

Kdo ji vpravdě nejvíce, Spitamovče Zarathuštro, obdělává setbou, obilím, travinami, rostlinami jedlých plodů, když do pouští zavádí vodu. Neboť není ráda země, která ležela dlouho nezorána, která má být oráči zorána, žádajíc o to jako o dobro obyvatele, zrovna tak jako krásně urostlá žena, která je dlouho bezdětná, žádá o to jako o dobro muže.

...

Co je jádrem mazdovského náboženství?

Jestliže se zdatně pěstuje obilí. Kdo pěstuje obilí, ten pěstuje spravedlivý řád, ten pomáhá mazdovskému náboženství. Když se obilí klade k vymlácení, zloduchové se začínají potit úzkostí. Když se připravuje mlýn, zloduchové ztrácejí rovnováhu. Když se mouka zadělává, zloduchové vyjí. Když se těsto připravuje k pečení, zloduchové úzkostí smrdí. Nikdo z těch, kdo nejí, není schopen provádět činy správného řádu, ani provozovat zdatně orbu, ani mít zdatné syny. Jídlem žije celý hmotný svět, nejedením hyne.

Vidévdát III.

ZOROASTRISMUS

– Etika

- 1) *Být pevný ve víře – rozlišovat zisk od ztráty, hřích od záslužného skutku, dobro od zla, světlo od temnoty, uctívat Mazdu a ne zloduchy*
- 2) *Oženit se, udržovat rod a neodvracet se od něj*
- 3) *Sít a obdělávat pole*
- 4) *Zacházet dobře s domácím zvířectvem*
- 5) *Jednu třetinu dne a noci se vyučovat v náboženství, jednu třetinu dne a noci obdělávat zemi, jednu třetinu dne a noci jíst a oddávat se potěšení a spánku*

Schvalujte dobré skutky, zavrhněte hřích, buďte vděční za dobro, v protivenstvích odevzdání, zachovávejte naději v neštěstích, a buďte horliví v povinných pracích. ...

Číták handarz-i pórjótkešán

+ **KŘEŠŤANSTVÍ**

- Viz soubor s názvem

TEOLOGICKÉ MYŠLENÍ O PŘÍRODĚ

⌘ MANICHEISMUS

– Máního život

Peršan MÁNÍ – PEČEŤ PROROKŮ

- **Narozen 16. dubna 216 v Seleukii-Ktésifóntu**
- **Legendistická vyprávění založena na historické skutečnosti**
 - **Otec PATEK, člen baptistické sekty ELCHASAITŮ**
 - **Dítě slabé – kulhá**
 - **Vychováván v židokřesťanském prostředí (220 – 240)**
 - **Dvě zjevení Krále světelného ráje ve dvanácti a dvaceti čtyřech letech => zjevení historické úlohy, rozchod s elchasaity**
- **Spojení mezi Ježíšem a Máním prostředkuje PARAKLÉTOS**
- **241/2 – 242/3 návštěva Indie**
- **Král Šápúr I. – Bélapat, hlavní město Persie – uděluje svobodu hlásání v říši**
- **Vysílá misie po Persii i do zahraničí – Egypt, Baktrie**

⚡ MANICHEISMUS

– Máního život

- **272 umírá Šápúr a vlády se ujímá jeho syn Hórmizd – potvrzuje svobodu kázání**
- **273 umírá Hórmizd a na trůn nastupuje jeho bratr Bahrám I.**
- **BAHRÁM I. zve Máního na svůj dvůr do Gundéšápúru – poslední pastorační cesta**
- **Mág mobéd KARTÉR vznáší obžalobu: Máního kázání odvádí lid od oficiálního kultu**
- **Spoután sedmi řetězy (cca 20 kg) – 3 na ruku, 3 na nohou a kolem krku**
- **Ve vězení 26 dnů (utrpení nazýváno ukřižováním)**
- **Umírá 26. února 277 ve věku 60 let**
- **Tělo rozčtvrceno, hlava vystavena na městské bráně a ostatky předhozeny psům**
- **Represe proti jeho stoupencům – rozšíření až do Španělska a Číny**

⚡ MANICHEISMUS

– ekleziologie

- Mání založil už za svého života náboženské společenství
- Vytvořila se přísně hierarchická církev
 - Ekleziologie má vliv na soteriologii
 - Electi – vyvolení (12 apoštolů, 721 biskupů, 360 presbyterů)
 - Přísná askeze (zákaz pohlavního styku, vegetariánství, ...)
 - Nesmí zaobstarávat prostředky potřebné k obživě
 - Žijí z darů posluchačů, jimž se za to dostává odpuštění
 - Auditores – posluchači (žijí běžným životem: plodí děti, pojídají maso, ...)

⚡ MANICHEISMUS

– šíření nauky

- 4. stol. – vzrůstá počet misií v Evropě, v severní Africe, v Malé Asii
 - Vliv na Aurelia Augustina (354 – 430) – biskup v Hippo, jeden ze čtyř církevních otců Západu; nauka o prvotním hříchu a jeho projevech (plození, rozkoš pohlavního styku, ...)
 - Proti manichejcům se staví ve svých dílech: *Contra Faustum, Enerratio in Psalmum, De natura boni*
- Vliv na tvorbu křesťanských herezí:
 - Hnutí paulikánů v Arménii, Sýrii a Mezopotámii u Eufratu – 7. – 9. stol., forma lidového markionismu – radikální dualismus, vytvořili vlastní stát poražený r. 878; přesídlení do Bulharska
 - Hnutí bogomilů v Bulharsku – 10. stol. (později kataři a albigenští v katolické církvi) – Dábel není stvořitel, ale pouze organizátor; vytvořen ultrakonzervativci, enkratity a vegetariány

MANICHEISMUS

– šíření nauky

- Kataři – navazují na bogomily
 - Traducionismus – nová duše je potomkem duše rodičů
 - Dokétismus – Ježíš měl pouze zdánlivé tělo
- Albigenští – navazují na manicheismus, origenisty
 - Metensómatóza – preexistence duší
 - Tělesnost andělů a duchů
 - Existence dvou paralelních světů
- Vlivy na náboženské systémy:
 - Indie a Tibetu
 - Evropy
- Kritika:
 - zoroastrismus, židovství, křesťanství, islám
 - gnosticismus
 - filosofové – Plótinus
 - *HEREZE PAR EXCELENCE*

⚡ MANICHEISMUS – Učení

- Vychází z GNÓZE (inovace – svět netvoří zlý Demiurg, ale dobrý Duch života)
- Usiluje o vytvoření univerzálního spasitelného náboženství
- Uznává hodnotu některých předchozích náboženství, pokládá je za neúplná
- Do své moudrosti integruje myšlenky jiných svatých písem
- Z křesťanství přejímá postavu Ježíše
- Z Indie přejímá myšlenku reinkarnace
- Z pozdního zoroastrismu a z gnóze si vypůjčuje dualistickou koncepci a eschatologický mýtus
- Synkretismus – charakteristická tendence doby i nezbytnost
- Velká přizpůsobivost:
 - Na Východě především mazdaismu – zurvanismu
 - Na Západě křesťanství a jeho herezím
- Učení vykazuje:
 - Heterogenii
 - Vnitřní jednotu

⚡ **MANICHEISMUS – Učení**

- **Mání – sedm pojednání (kánon) ve středoperštině, syrštině a východní aramejštině (dochovány pouze zbytky v překladech)**
- **Učení se skládá z teologie, kosmologie a antropologie**
- **Nauka je přísně členěna na základě kauzálního zákona: každá příčina má svůj následek**
- **Gnóze: dogmatika, morálka, soteriologie, eschatologie**
- **Anamnéze => Gnóze => Spása**
- **Analyzuje lidskou situaci**
 - **Člověk je kořistí zla**
 - => lidská existence v těle**
 - => život na zemi = utrpení**
- **Vysvobození se dosahuje gnózí – věděním, jež zachraňuje**

⌘ MANICHEISMUS

– Stvoření

- **DVA PRINCIPY A TŘI OKAMŽIKY:**
 - **PRINCIP SVĚTLA a PRINCIP TMY**
 - **OKAMŽIKY:**
 - 1° **PŘEDCHOZÍ** – svět neměl bytí a světlo nebylo napadeno tmou
 - 2° **SOUČASNÝ** – svět má bytí a světlo je napadeno tmou
 - 3° **BUDOUCÍ** – principy budou odděleny a svět nebude mít bytí
- Svět – dílo protivníka dobrého boha
- Existoval před-kosmický stav

⚔ MANICHEISMUS

– Antropologie

- **Drama duše se odráží v osudu univerza**
- **Duše člověka konsubstanciální (soudstatná) s bohem**
- **Smíšení duše a hmoty navozuje zapomnění a ta implikuje nevědomost**
 - **Nejpesimističtější antropologie ze všech známých**
 - **Nejpesimističtější kosmogonie ze všech známých**
 - **Tragický pesimismus**
 - **Lidský život a život univerzální jsou důsledky zoufalých činů dvou prvotních principů**
- **Poslán iluminátor, který vyjevuje pravé učení**
 - **Jde o zoufalou snahu boha Otce spasit sama sebe**
 - **Iniciativu má vždy Vládce temnot**
- **Redemptorem je každý sám sobě – vlastní snaha odhalovat a podle odhaleného se chovat**
- **Anamneze přivádí k vysvobození z pout hmoty**
- **Nejde o záchranu celého člověka, ale pouze a jedině o záchranu jeho duše – soudstatná s Otcem - světlem**

⌘ MANICHEISMUS

– Velký mýtus

▪ Prvotní období:

1° Dvě oddělené rovnocenné substance

- Světlo, dobro, pravda – Otec velikosti (// Bůh Otec, Zurván) – vládne na severu
- Tma, zlo, lež – Vládce temnot (// Dábel, Ahriman) – vládne na jihu

2° Vládce temnot – neuspořádaný pohyb hmoty – stoupá na sever

- Zalíbí se mu světlo a chce se ho zmocnit
- Otec na obranu zplodí Matku života a ta Prvotního člověka (Óhrmizd), ten zplodí pět dětí

3° Střet mocností světla a tmy na hranicích říší

- Prvotní člověk a jeho děti jsou pozřeni archonty (Smíšení světla a tmy – první porážka bude předzvěstí konečného vítězství)

4° Otec vyvolává Živoucího ducha

- Živoucí duch sestupuje ke tmě a podáním ruky vysvobozuje Prvotního člověka

⚔ MANICHEISMUS

– Velký mýtus

- **Střední období:**
 - 5° Živoucí duch poráží archonty a tvoří svět
 - Z kůže tvoří nebesa
 - Z kostí tvoří hory
 - Z masa a sekretů tvoří zemi
 - Tvoří Slunce, Měsíc a hvězdy (vysvobozené části světla)
 - 6° Otec dá vznik Třetímu poslu, který sestavuje „stroj“ kosmu na vysvobozování částí světla
 - 1/2 měsíce – částice stoupají k Měsíci
 - 2/2 měsíce – částice stoupají od Měsíce ke Slunci
 - Poté k nebeské vlasti
 - 7° Posel se zjevuje v podobě krásného mladíka nebo krásné panny
 - Démoni vystřikují sperma, tím se vyplavují částičky světla => zrod rostlin
 - Démonky potrácejí své plody

⚔ MANICHEISMUS

– Velký mýtus

- **Velký démon a démonka spolykají potrácené plody a potom vykonají soulož, z níž se zrodí**

8° Adam a Eva – Géhmurd a Murdjánag

- **Výsledek odporného kanibalismu**
- **Výsledek bezuzdného chtíce a sexuální náruživosti**
- **Plození zadržuje světelné částice – duše v hmotě**
- **Nejvíce částíček světla obsahuje sperma**
- **Každé dítě, jež přijde na svět prodlužuje zjetí světla**

9° Vykoupení Synem božím (// Óhrmizd nebo Světelný Ježíš)

- **Velké množství světla obsahují zvláště stromy (symbol trpícího Krista – šibenice trpícího Krista); nejvíce ze všech plodů obsahuje meloun**
- **Pokračování světa prodlužuje agónii trpícího Krista – Jesus patibilis (na východě Buddha gotra)**

⚡ MANICHEISMUS

– Eschatologie

10° Velká válka – eschatologické děje

- Množství různých apokalyptických hrůz známých z náboženských koncepcí Asie a helénistického světa

11° Poslední Kristův soud

- Kristův tribunál – béma, před nímž stanou všichni lidé
- Výstup Krista, vyvolených a personifikovaného dobra do nebe

12° Oheň hořící 1468 let spaluje svět => zánik

- Nahromadění částech světla a jejich výstup do nebe
- Uzavření hmoty, démonů, obětí do koule – bólos nebo glóbis, její svržení do propasti a uzavření této propasti balvanem

⚡ **MANICHEISMUS**

– Eschatologie

- **Konečné období:**

13° Konečné oddělení obou substancí, tedy světla – dobra – pravdy – ducha a tmy – zla – lži – hmoty

- Nikdy už tma nenapadne světlo

- Nikdy už hmota nebude věznit ducha

- Časová linearita založena na neopakovatelnosti jednotlivých událostí

- Cyklus – opakování scénáře je zcela vyloučeno

ISLÁM – Arábie

- **Arabský poloostrov:**
 - Arabia felix (jihozápad)
 - Arabia deserta (zbytek poloostrova)
- **6. stol. po K. – osídlení:**
 - **Nomádi – archaická societa:**
 - Kmeny děleny na klany a dále rody; tvorba kmenových svazů
 - Semitský politeismus
 - Džinové, šajtáni
 - Svatyně v Mekce Kaaba: Alláh Hobal (nebeský bůh), al-Lát (bohyně plodnosti), al-Uzza (bohyně moci), Manát (bohyně osudu)
 - Pochovávání prvorozených dcer za živa
 - Lidské a zvířecí oběti
 - Chov stád (ovce, kozy, velbloudi) a razzíje (majetek, otroctví)

ISLÁM – Arábie

- **6. stol. po K. – osídlení:**
 - Židé – kupci; zejména v osadách, rozsáhlý majetek, disponibilní vojenská moc
 - Křesťané převážně habešského původu – otroci; ortodoxní, jakobité, nestoriáni, gnostikové
 - Mazdaisté – zemědělci, rozšíření na jihu poloostrova
- **Velký demografický tlak – zvýšení populace, dezertifikace**
- **Soupeření Byzance a Persie**
 - Tvorba nárazníkových států
 - Dominaci v oblasti získala sasánovská Persie
 - Byzanc – prodělává krizi (tlak etnik, soupeření vládnoucích rodů a klik uvnitř těchto rodů, konflikty mezi křesťanskými denominacemi – dogmatické spory)

ISLÁM – Prorok

- **MUHAMMAD (nadmíru velebný), al-Mustafá (vyvolený) –** pozdější epiteta, neznáme jeho skutečné jméno
- **Narozen mezi lety 570 - 580**
- **Otec zemřel před narozením**
- **Matka zemřela v jeho šesti letech**
- **Vychováván dědečkem, později strýcem**
- **Sňatek v 25 s vdovou Chadídžou (15 >; 4y, 3/2x), dcera Fátima**
- **Zjevení 610 – anděl Džibríl (Gabriel); počátky veřejného působení 613**
- **9 žen a dvě konkubíny a otrokyně (křesťanka a dvě židovky); nejoblíbenější A'íša**
- **622 HIDŽRA Mekka => Medína (počátek islámského letopočtu – lunární kalendář)**
- **UMMA – obec**
- **6. června 632 umírá**

ISLÁM – Nauka

- **Svět – rozdělen na části:**
 - Dár al-islám (dům odevzdaných) = dár as-salám (dům míru)
 - Dár al-kufr (dům bezbožnosti) = dár al-harb (dům války)
 - Dár as-sulh (dům příměří/neútočení)
- **Majetek:**
 - Svrchovaným majitelem pokladnice nebes i země je Alláh
 - Boží majetek je propůjčován člověku
 - Solidarita mezi věřícími
 - Země v domu války – válečná kořist

ISLÁM – Nauka

- **Rozvíjena do začátku 15. století**
- **Vítězství konzervativců a fundamentalistů**
- **Úpadek věd – nemožnost společenských věd**
- **Hrozba mezinárodní vědecké výměny => přenos ideologického ovzduší**
- **Srovnání:**
 - **Izrael produkuje stejný počet vědeckých publikací jako všechny islámské země dohromady**
 - **Izrael měl v roce 1995 87000 vědců na 4 mil. obyvatel, islámské státy 45000 na 950 mil.**
 - **Islámské země poskytují na vědu a výzkum 0,1 – 0,3% HDP, země EU v průměru 2,4%**
 - **Islámské země – 4 nositelé Nobelovy ceny (2x mír, literatura, fyzika – Pákistánec žijící v Oxfordu) z cca 600 nositelů**

ISLÁM – Stvoření

A když něčeho si přeje, je rozkaz jeho pouze: Staniž se! A stane se. Súra 36:82

Byl jsem skrytým pokladem a toužil jsem potom, aby mě znali, proto jsem stvořil, abych mohl být znám.

A at' se obrátíte kamkoli, všude je Boží tvář.

Súra 2:115

- **Stvoření je projev atributů božích uložených v jeho podstatě**
- **Hierarchie stvoření:**
 - **Andělé a džinové**
 - **Lidé „Kdo zabije člověka, zabije lidstvo a kdo přivede na svět člověka, tvoří lidstvo.“**
 - **Zvířata a zeleň**
 - **Kosmická tělesa**

ISLÁM – Stvoření

- Svět na počátku – vzduch a prach (písek)
- Pořádán a tříděn zásahem božím
- Dělí věci na:
 - HÁLAL – povolené
 - HARÁM – zakázané
- Člověk – muž a žena (nerovnost na základě odpovědnosti)
 - Rozumné užívání darů
 - Vše pro rozkoš člověka (v rámci dovolení Alláhových)
 - Muž podoben Alláhovi
- Ochrana zeleně a vodních zdrojů (původ v poušti)
- Zvířata čistá a nečistá – převzato z judaismu (úpravy)
 - Stvořena v párech
 - Čistá jedena a obětována – zabíjena zejména pro potřebu jídla, nesmějí se zabíjet např. pro kožešinu, nesmí sloužit pro zábavu
 - Nečistá zákaz kontaktu – mohou být zabíjena, vystříhání se přímého dotyku

ISLÁM – Stvoření

Chválí Boha vše, co na nebesích je i na zemi – a On mocný je i moudrý.

Jemu náleží království nebes i země a On život i smrt dává a On všech věcí je mocný.

On počátkem je i koncem, zjevný i skrytý; On o každé věci je vševědoucí.

On je ten, jenž stvořil nebesa i zemi v šesti dnech a potom se na svém trůnu svém usadil.

On zná, co vniká do země a co z ní vychází, co sestupuje z nebe a co na ně vystupuje, a ať jste kdekoliv, On s vámi je a vše, co děláte, zří. Jemu náleží království nebes i země a k Bohu se rozkazy všechny navracejí.

Železo 57:1-5

ISLÁM – Stvoření

Chvála Bohu, stvořiteli nebes a země, který učinil anděly vyslanci majícími dva, tři či čtyři páry křídel – a On přidává tvorstvu svému, cokoliv chce, a Bůh je všech věcí mocen.

Cokoliv Bůh otevře lidem z milosti své, to nikdo jim zadržet nemůže, však cokoliv On zadrží, to nikdo nemůže poslat kromě Něho. A On mocný je i moudrý.

Lidé pomněte dobrodiní Božího vůči vám! Je snad nějaký stvořitel kromě Boha, který uštědruje vám obživu z nebes i ze země? A není božstva kromě Něho – jak mohli jste se tak odvrátit? ...

Bůh vás stvořil z prachu, potom z kapky semene a posléze z vás učinil pohlaví dvojí. ...

A nejsou si obě velké vody rovné: jedna je sladká, čerstvá a příjemná k pití, zatímco druhá je slaná a hořká; z obou pak pojídáte čerstvé maso a lovíte z nich ozdoby, jež nosíte.

Stvořitel 35:1-3,12-13

☾★ ISLÁM – Eschatologie

- Skloubení židovských, křesťanských (a minimálně mazdaisticko-manicheistických) představ v Prorokově obrazotvornosti
- V Koránu přítomno již od nejstaršího Prorokova období
 - Nejvíce pochází z prvního mekkánského období
 - Později ve spojení s jinými tématy
- Vedle líčení velikosti boží druhá velká doktrína Koránu
- Verše a súry na toto téma poeticky nejpůsobivější a nejsilnější
- Podle jednotlivých období myšlenkového vývoje Proroka se přesouvá důraz:
 - 1° obrazy závěrečné katastrofy
 - => 2° popisy posledního soudu
 - => 3° obrazy onoho světa

☪ ISLÁM

– Individuální eschatologie

- Dualismus – duše a tělo; jednota při stvoření => rozdělení ve smrti => obnovení při vzkříšení
 - Duše spí a je probuzena při vzkříšení
 - Duše žije i po smrti těla
- Soud duše založen na její:
 - Víře – nevíře
 - Dobrých a špatných skutcích
- Stezka SIRÁT – užší než vlas a ostřejší než meč, pne se nad pekelnou propastí

☾ ISLÁM

– Totální eschatologie

- **Zánik světa:**

- **Apokalyptické hrůzy**

- vpád severských národů, příchod obludy, hory splynou a rozpadnou se v prach, puknutí nebeské klenby a zřícení Měsíce a hvězd, nebo splynutí Slunce s Měsícem, kosmický požár, vzkříšení mrtvých, příchod ÍSY – súra 75 – Zmrtvýchvstání aj.

- **Poslední soud:**

- Alláh přichází v doprovodu svých andělů a proroků (Noe, Abrahám, Mojžíš, Eliáš, Izaiáš, Zachariáš, Jan Křtítel, Ježíš, ...)
 - Každý drží knihu, v níž jsou zaznamenány jeho – jejich skutky
 - Soud na základě myšlenek a činů
 - Odplata – odměna nebo trest

ISLÁM – Eschatologie

- **BARZACH** – přehrazení, oddělení světa božího a lidského (též limbus – odpočívají mrtví do vzkříšení při posledním soudu)
- **DŽANA** – ráj nebo **ADN** – zahrady, též **FIRDAUS**
 - Sedm stupňů rajských zahrad
 - Chladivé řeky, stromy obtížené lahodným ovocem, pokrmy všeho druhu
 - **MALÁ'IKA** – dobří andělé
 - Mládenci pohlední a krásní nalévající lahodné nápoje
 - **HURÍN** – dívky oblažující v ráji; v pozdějším období mizí a jsou nahrazeny čistými manželkami
 - Duchovní radosti: patření na boží tvář, pokoj, mír a odpuštění, bez tlachání a pomlouvání
 - **Súra 56 aj.**

☾★ **ISLÁM – Eschatologie**

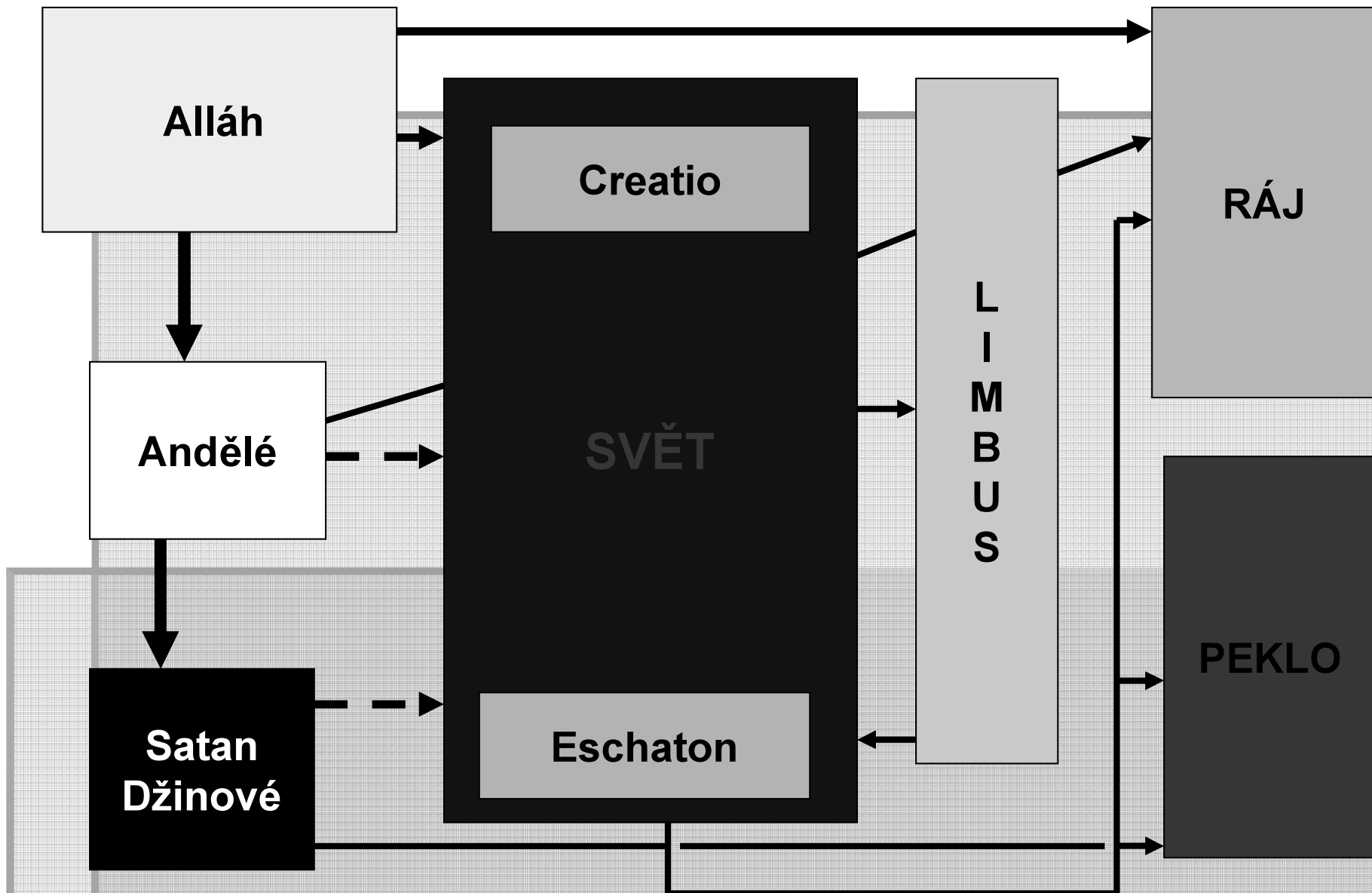
- **DŽAHANNAM – peklo, NÁR – oheň**
 - **Obýváno ŠAJTANem (Satan)**
 - **Sedm soustředěných pekel pro:**
 - 1. Bezbožné muslimy**
 - 2. Křesťany**
 - 3. Židy**
 - 4. Sabejce**
 - 5. Mágy – zoroastrovce**
 - 6. Modloslužebníky**
 - 7. Pokrytce**
 - **Strom ZAQQÚM – rodí hlavy satanů, hořké ovoce**
 - **Řeka – horká, zahnívající a páchnoucí voda, nelze se z ní napít**

ISLÁM – Eschatologie

*Až slunce bude svinuto,
až hvězdy pohasnou,
až hory se z místa pohnou,
až březí velbloudice bude zanedbána
a divoká zvířata shromážděna,
až moře se povaří
a duše až se spáří,
až zaživa pohřbená bude tázána,
pro jakou vinu byla utracena,
až svitky budou rozvinuty
a nebe bude staženo
a peklo rozpáleno
a rajská zahrada bude přiblížena,
tehdy duše každá, co vykonala, pozná!*

Svinutí 81:1-14

☾ **ISLÁM – Dějiny stvoření**

☾★ **ISLÁM – Kult**

- **Víra se pojí se skutky**
 - Skutky lásky k Bohu – vyjádřeno modlitbou (SALÁT), půstem (SAUM), pout' do Mekky (HADŽDŽ, 'UMRA)
 - Skutky lásky k bližnímu – především almužna (ZAKÁT)
- **Obětní zvířata – velbloudi a ovce (po obětování rozdělena mezi nemajetné)**
- **Zákazy požívání: nerituálně zabitých zvířat, zdechlin, krve, vepřového masa**
- **Zákaz požívání vína, později všech alkoholických nápojů a hazardních her**

ISLÁM – Etika

- **Islám – sociální náboženství**
 - **Boří přehradu kočovných společenství**
 - **Ponechává individuální odpovědnost v sociálním kontextu**
- **Súra 17:23-41:**
 - 1) nepřidružovat nikoho k Bohu**
 - 2) ctít rodiče**
 - 3) pečovat o rodinu a příbuzné**
 - 4) nezabíjet děti (dcery) ze strachu před zchudnutím**
 - 5) nedopouštět se cizoložství**
 - 6) nezabíjet neoprávněně**
 - 7) dávat správné míry a váhy**
 - 8) dbát práv sirotků a dodržovat smlouvy**
 - 9) nenásledovat to, o čem není vědění**
 - 10) nechodit pyšně a domýšlivě po zemi**

ISLÁM – Etika

- **Muhammad upravuje některá nařízení staroarabské společnosti:**
 - **Krevní msta za zabití (QISÁS):**
 - 1) možno vykonat pouze na tom, kdo zabil
 - 2) možno přijmout výkupné (DIJA)
 - **Nový trest za krádež – useknutí ruky**
 - **Cizoložství (ZINÁ’)** – 100 ran bičem nebo ukamenování
 - **Možnost neomezeného počtu konkubín a otrokyň**
 - **Zákaz polyandrie a půjčování mladých dívek ke konkubinátu**
 - **Laskavé zacházení s otroky**
- **Jiná přejímá ze židovství nebo se jimi inspiroje:**
 - **Zákazy sňatku mezi blízkými příbuznými a soukrojenci**
 - **Dovolení čtyř manželek (povinnost zaopatření – obvěnění – a stejného zacházení)**
 - **Zákaz lichvy**
 - **Zákaz homosexuality (LIWÁT) a zoofilie**

ISLÁM – Ženy

- **Vztah k ženám je formován:**

- **Původní arabskou společností**

- Majetek muže – ochrana rodu a jeho majetku
 - Základní povinností – plodit syny
 - Ceněné panny
 - V případě nedostatku novorozeňata ženského pohlaví (zejména prvorozené) pohřbívány za živa

- **Židovskou praxí**

- Svou povahou mají blízko ke hříchu

- **Osobní Muhammadovou zkušeností**

- Sám dostal od Alláha několik výjimek, které nemá žádný jiný věřící (např. 9 žen)
 - Povinnost nošení závoje (Zajnab – žena adoptivního syna Zajda)
 - Rozkoš a smyslnost

☾★ ISLÁM – Ženy

▪ Súra 4 – Ženy a súra 2 – Kráva

- Žena je na základě stvořitelského úradku podřízena muži, ten za ni nese odpovědnost před Bohem – větší rozumové schopnosti
- Chlapci mají dvojnásobný podíl z majetku
- Manželství (NIKÁH – pohlavní styk) je povinností
- MUT'A – „k užívání“ manželství na dobu určitou
- Přiznání zaopatření ženě – pro případ rozvodu a zapuzení (TALAK)
- „Ženy jsou pro vás pole; vcházejte tedy na své pole odkud chcete.“ 4:223
- V případě impotence může požádat o rozvod
- Nevěra – dosvědčení čtyřmi svědky, trest – 100 ran bičem (nebo kamenování – dnes zasypání z korby auta)

Pramenná literatura:

Bible. Písmo svaté Starého a Nového zákona.

Ekumenický překlad. Praha: Česká katolická charita – Ústřední církevní nakladatelství ³1987, passim.

Epos o Gilgamešovi. Praha: Mladá fronta 1997, passim.

Jeruzalémská bible. Geneze. Pracovní vydání. Praha: Editio Sti. Ægidii v.o.s. 1992, passim.

Korán. Praha: Odeon 1991.

Literatura k tématu:

Albright, W. F., Schubert, K.: *Cesty k pramenům*. Praha: Vyšehrad 1971, str. 15 – 97.

Assmann, J.: *Egypt. Theologie a zbožnost rané civilizace*. Praha: OIKOYMENH 2002, str. 227 – 293.

Bardtke, H.: *Příběhy ze starověké Palestiny. Tradice, archeologie, dějiny*. Praha: Vyšehrad 1988, passim.

Bellinger, G. J.: *Sexualita v náboženstvích světa*. Praha: Academia 1998, str. 190 – 200, 231 – 334.

Bič, M.: *Při řekách babylónských*. Praha: Vyšehrad 1990, passim.

Bič, M.: *V zemi sfing a pyramid (Od faraónů k prorokovi)*. Praha: OIKOYMENH 1993, passim.

Bič, M.: *Ze světa Starého zákona I., II.* Praha: Kalich 1986, passim.

Brenonová, A.: *Kataři: život a smrt jedné křesťanské církve*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury 2001, str. 44 – 108.

Literatura k tématu:

Curtisová, V. S.: *Perské mýty*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny 1998, *passim*.

Denny, F. M.: *Islám a muslimská obec*. Praha: Prostor 1998, *passim*.

Duchovní prameny života. Stvoření světa ve starých mýtech a náboženstvích. Praha: Vyšehrad 1997, str. 151 – 232.

Eliade, M.: *Dějiny náboženského myšlení I. Od doby kamenné po eleusinská mystéria*. Praha: OIKOYMENH 1995, str. 159 – 180, 284 – 331.

Eliade, M.: *Dějiny náboženského myšlení II. Od Gautamy Buddha k triumfu křesťanství*. Praha: OIKOYMENH 1996, str. 273 – 348.

Haeri, Š. F.: *Základy islámu*. Olomouc: Votobia 1997, *passim*.

Kirste, R., Schultze, H., Tworuschka, U.: *Svátky světových náboženství*. Praha: Vyšehrad 2002, str. 15 – 80.

Klíma, O.: *Zarathuštra*. Olomouc: Votobia 2002, *passim*.

Literatura k tématu:

Krejčí, J., Krejčová, A.: *Civilizace Asie a Blízkého východu. Náboženství a politika v souhře a střetávání*. Praha: Karolinum 1993, str. 75 – 150.

Krejčí, J.: *Lidský úděl a jeho proměnlivá tvář. Duchovní základy civilizační plurality*. Praha: Karolinum 1993, str. 48 – 68, 78 – 84.

Kropáček, L.: *Duchovní cesty islámu*. Praha: Vyšehrad 1993, str. 9 – 116, 147 – 154.

Kulcsárová, Z.: *Světové mytologie. Nábožensko-mytologické systémy národů světa*. Praha: Orbis 1972, str. 130 – 200.

Läpple, A.: *Úvod do Starého zákona*. Praha: Česká katolická charita 1972, passim.

Lexa, F.: *Náboženská literatura staroegyptská II*. Praha: Herrmann & synové 1997, str. 113 – 115.

Martin, L. H.: *Helénistická náboženství*. Brno: Masarykova univerzita 1997, passim.

Moltmann, J.: *Bůh ve stvoření. Ekologická nauka o stvoření*. Brno – Praha: Centrum pro studium demokracie a kultury – Vyšehrad 1999, passim.

Literatura k tématu:

Müller, Z.: *Islám – historie a současnost*. Praha: NS Svoboda 1997, str. 13 – 27, 65 – 70, 125 – 137.

Pokorný, P.: *Řecké dědictví v Orientu*. Praha: OIKOYMENH 1993, str. 264 – 340.

Puhvel, J.: *Srovnávací mytologie*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, str. 116 – 151.

Rendtorff, R.: *Hebrejská bible a dějiny. Úvod do starozákonní literatury*. Praha: Vyšehrad 1996, passim.

Rops, D.: *Biblia a jej ľud*. Trnava: Dobrá kniha 1991, passim.

Schubert, K.: *Židovské náboženství v proměnách věků*. Praha: Vyšehrad 1994, passim.

Tauer, F.: *Svět islámu. Jeho dějiny a kultura*. Praha: Vyšehrad 1984, str. 12 – 32, 81 – 101.

Tomič, C.: *Praotcovia Izraela*. Bratislava: Effekt 1993, passim.

Výklady ke Starému zákonu. Díl I. Zákon (Genesis – Deuteronomium). Praha: Kalich 1991, passim.